

De Max și scena engleză

de Anca Costa-Foru

Se știe ce extraordinară carieră a făcut actorul ieșean Eduard De Max în Franța; popularitatea lui a căpătat proporții neobișnuite chiar într-o perioadă dominată de vedete, de „monștri sacri”, ca Sarah Bernhard, Coquelin, Julia Bartet, Gabrielle Réjane, Antoinette, Lugné-Poe, Lucien Guitry, Jirmin Génier și destul de mulți alții. În zece ani de la debut (1891), el devenise un personaj de legendă, intrase definitiv în mitologia Parisului artistic.

Ceea ce însă nu se știe este că acest actor — poliglot — a fost ispitit de scena engleză, că a vrut să părăsească Franța pentru a se dedica teatrului englez. Vorbea curent englezește și, într-un turneu în America de Nord, se și produsese, la New York, jucind ocazional în limba engleză, într-o piesă, *Judith*, a scriitoarei Lounsbery.

Din ce în ce mai solicitat, asaltat de tot felul de oferte, De Max a meditat cu seriozitate, în 1908, asupra posibilității de a se stabili la Londra și de a continua, în Anglia, activitatea sa artistic-teatrală. Foarte tânăr, fusese la Londra și se pare că opțiunea entuziasată pentru teatru a fost consecința șocului pe care l-a reprezentat asupra lui joelul lui Henry Irving, văzut pentru prima dată într-un spectacol pe scena Teatrului „Lyceum”. Repertoriul shakespearean era ceea ce-l atrăgea în primul rînd în favoarea Angliei; marile roluri din teatrul lui Shakespeare au exercitat asupra lui De Max o chemare magnetică, l-au urmărit pînă la obsesie și e curios că acest mare liric, pătruns de frenezie, capabil de contraste neprevăzute, plin de fantezie și umor, shakespearean prin cuprindere și grandoare, n-a avut decît rareori prilejul să le interpreteze pe scena franceză, de-a lungul unei activități bogate și diverse: Marc Antoniu (în *Juliu Cezar* și în *Antoniu și Cleopatra*), Shylock, Lear, Handet. Englezii îl socoteau potrivit în Richard al III-lea și în Macbeth, dar exprimau — cum se va vedea îndată — oarecare rezervă cu privire la Lear, în Anglia existînd, puternică, de neclintit („unforgettable”) tradiția de interpretare instaurată de Irving. De Max, cunoscut drept foarte personal, nu era interpretul care să calce pe cărări bătute, care să preia viziunea altuia.

Dar iată în ce termeni elogioși, cu cîtă nerăbdare (și cu cîtă intuiție practică) saluta

presa teatrală engleză hotărîrea lui Eduard De Max de a veni în Anglia:

„Dl. De Max, prima personalitate a scenei franceze, a luat o firească decizie, aceea de a părăsi scena franceză pentru cea a Angliei. *Daily Mail* se referă la aceasta folosind termenul de «senzațională», dar hotărîrea e surprinzătoare doar pe moment. Cîntărită atent, apare foarte logică. Dl. De Max își asumă o nouă sarcină, demnă de personalitatea sa, și astfel decide să renunțe la teatrul francez și să vină în Anglia, să joace Lear și alte roluri de Shakespeare, în englezește, să trezească un spirit de amicală competiție în sufletele tragedienilor englezi. Va avea de îndeplinit o sarcină grea pentru mai multe motive”.

Într-un interviu, el a declarat că, pe cînd era de cincisprezece ani abia, avusese bucuria să-l vadă pe Henry Irving pe scena de la „Lyceum Theatre” și că fusese atît de transportat de arta lui încît a luat hotărîrea de a îmbrățișa cariera teatrală. Nădăjduim că Dl. De Max va da englezilor prilejul de a asista la interpretările rolurilor Richard al III-lea și Macbeth. Credem că Richard al III-lea ar putea fi cel mai nimerit rol pentru prima sa încercare și apariție ca actor de limbă engleză. *Regele Lear* este o piesă pe care spectatorii englezi nu sînt niciodată prea dornici s-o întîmpine. Interpretarea de neuitat pe care a dat-o Henry Irving lui Lear a fost primită cu respectul pe care oricînd Irving îl impunea, dar piesa n-a avut în nici un caz succesul celorlalte tragedii. Ne exprimăm încrederea că se va găsi un director de teatru în Londra care să folosească și să valorifice prilejul de a mobiliza un tragedian ca De Max și care să lase deoparte propriile sale veleități și preferințe în interpretare, pentru a se consacra pur și simplu acestei afaceri, cu De Max drept „atout”. Ar fi, din partea oricărui director artistic, un demers chibzuit. Scena engleză, publicul englez ar fi în ciștig, căci nu ne vine în minte nici un nume de director de teatru care să fie un bun actor și reținem doar cîteva ale unor directori — inteligenți oameni de afaceri. Așteptăm rezultatul hotărîrii domnului De Max cu interes”. (*The Mask* — (Masca), revistă de artă teatrală, volum I, nr. 5, iulie 1908. Din străinătate — Paris.)

Trebuie precizat, pentru buna înțelegere a articolului, care — după cum reiese — se adresează pe parcurs directorilor de teatre („Actor-Manager”), că aceștia erau de cele mai dese ori actori, interesați, firește, să-și rezerve rolurile de protagoniști, să se pună în primul rând pe ei în valoare; în calitatea lor de directori de întreprindere, li se atrage atenția asupra rentabilității aducerii lui De Max. Așadar spiritul comercial local pledea în favoarea angajării unui „cap de afiș”, a unui actor „lors série”, de talia lui De Max, însemnat element de atracție și reclamă.

Cu toate acestea, proiectul a rămas fără consecințe. La Londra, De Max a fost însă în repetate rânduri, ca mesager al teatrului francez.

Hamlet a fost personajul ales de Eduard De Max când s-a prezentat la examenul de absolvire a Conservatorului, în 1891, și când, după cum se știe, a obținut „le premier prix de tragédie”. Despre Hamlet, despre construirea acestui rol, există în amintirile lui pagini de subțilă meditații, de confruntări și asociații informate. „Un de mes rêves fut toujours de jouer Hamlet dans le texte anglais...” mărturisise De Max (Louis Delluc, *Chez De Max, Paris, 1916, p. 176*). Dar această aspirație nu s-a realizat niciodată. Nici la Paris n-a avut vreodată prilejul de a interpreta acest rol. L-a jucat însă în două rânduri la București: în 1898, când, aflindu-se în vacanță în țară, Nottara l-a invitat să se producă ocazional la Teatrul Național din București, și în octombrie 1904, când a organizat un turneu în România, însoțit de Maria Ventura și de un colectiv de actori francezi; cu acest prilej au fost prezentate în limba franceză (ceea ce a determinat în unele cazuri atitudini rezervate față de actorii români care adoptaseră o limbă străină) spectacolele *Hamlet*, *Britannicus* (Racine), *Andromaca* (Racine), *Jean Marie* (A. Theuriet), *Esop* (Th. de Banville).

Tot în 1904, De Max mai întruchipase pe prințul Danemarcei într-un spectacol al Teatrului „Odéon”, organizat în aer liber, într-un cadru romantic, la arenele de la Carcassonne; fusese obligat să îngroașe desenul și tonul personajului, să sacrifice din nuanțări, din pricina amplorii scenei și auditoriului.

În sfârșit, târziu, cu doi ani înaintea morții sale, a interpretat la Londra, în limba franceză, acest rol preferat. Actrița Marguerite Moréno, fostă colegă a lui De Max la Conservator (De Max se referea la ea numind-o „ma plus affectueuse camarade”), l-a întovărășit în călătoria la Londra; partenera lui în *Hamlet* (interpreta pe Regină), abia își reținea lacrimile, răscolită de „focul” („un feu qui était sa vie même”) interpretului. Ei îi datorăm descrierea amănunțită a succesului raportat de Eduard De Max în *Hamlet* în fața publicului englez.

„...Rolul cel mai îndrăgit de el dintotdeauna a fost Hamlet, pe care, cu toată dorința lui, n-a apucat să-l joace la Paris, Hamlet, al cărui text nu-l părșea și pe

care-l puteai vedea la căpătușul său, înșesat de note și comentarii scrise febril, pe măsură ce în mîntea artistului prindea contur viziunea pe care urmărea s-o realizeze. Concepuse o interpretare și o îmbogățea necontenit. Îmi amintesc cu cită bucurie și fervoare îmi spunea uneori sau îmi scria; știi, am mai găsit ceva! iată ce trebuie obținut din cutare mișcare... etc. Dorința de a sluji, dintre toate, această capodoperă anume a fost incontestabil cea mai tenace, cea mai pătimașă. Și iată că într-o zi — De Max jucase Oreste cu un an în urmă pe scena Coliseumului din Londra și triumful fusese incomparabil — într-o zi se ivi ocazia să joace tot acolo Hamlet. Entuziasmul, bucuria sălbatică a marelui meu prieten nu și-au aflat egal, trebuie să recunoșc, decît în temerea de a declama, la Shakespeare acasă, un text francez; însă traducerea datorată lui Schwob și Morand este atît de fidelă, de strictă și pioasă, și mai cu seamă tragedianul a atins un sublim atît de desăvîrșit încît reprezentația a fost poate cea mai emoționantă din cîte am trăit. De Max a fost acclamat de cei trei mii de spectatori care umpleau imensa navă a Coliseumului. Membri ai Clubului University — unul din cele mai conservatoare ale Marii Britanii — se aflau într-o avanscenă. Tradiția le va fi părut servită și însuflețită într-un mod deosebit, de vreme ce erau pur și simplu transportați, ca și cum ar fi așteptat, acești englezi, ca sufletul lui Hamlet să le fie restituit, ca un tragedian străin de pămîntul lor să vină să le prezinte capodopera lor în limba lui și, mai ales, cu vocea lui, acea voce a cărei noblețe și al cărei stil au fost atît de celebrate, dar în legătură cu care nicicînd nu se va spune îndeajuns cită substanță rară conferea fiecărei silabe, cit «orient» miraculos. Cît de splendid a fost (De Max) în aceste douăsprezece zile, în care am jucat, de două ori în fiecare zi, actul «central» din Hamlet! Îmi trecuseră pe sub bărbie o bandă de aur și mă «îngreunasem» printr-o haină amplă și rigidă. Hamlet putea trece într-adevăr drept fiul meu; dar, ceea ce e greu de imaginat, este aspectul pe care-l rădea personajului său, devenit, grație artistului, o adevărată atracție... De Max era atunci de o slăbiciune teribilă; după patru replici, nu mai era, pe scenă, un trup în mișcare, ci un spirit devenit vizibil, manifestarea «aeriană» a lui Hamlet; *el era spectrul*. Era extra-terestru, extra-uman, pînă la a da senzația unei ființe asexuate; era de-a dreptul sublim...”

Evocînd aclamațiile „delirante”, „unanime” ale numerosului public, Marguerite Moréno încheie afirmînd că De Max, ori unde ar fi jucat, avea întotdeauna privilegiul ciudat de a satisface în egală măsură și galeria și parterul. Amintirile Margheritei Moréno au fost stîrnite de moartea prematură a artistului (octombrie 1924) și publicate în numerele din noiembrie-decembrie 1924 ale revistei *Théâtre-Comœdia*.